

ЦИФРОВА ЕПОХА: МІЖДИСЦИПЛІНАРНИЙ ДИСКУРС

МОНОГРАФІЯ

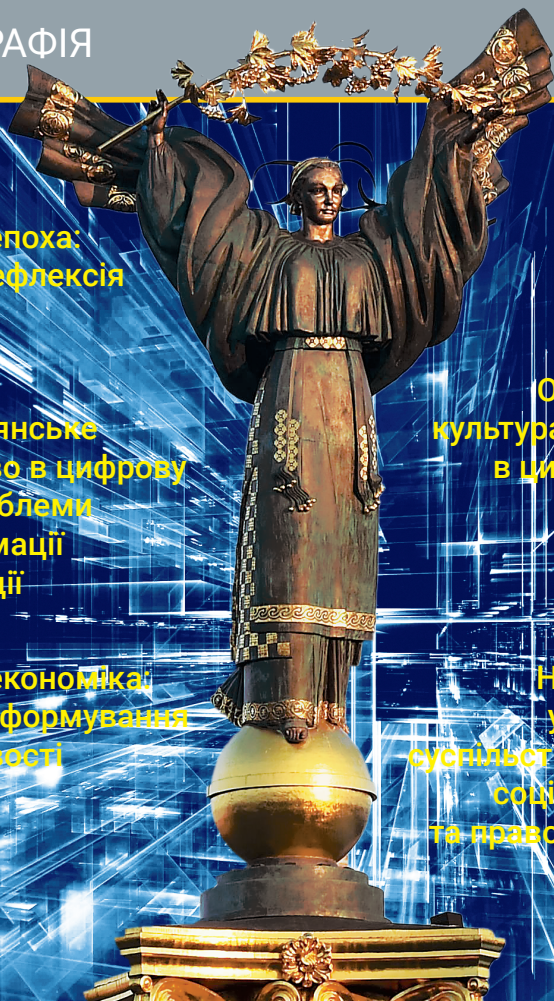
Цифрова епоха:
наукова рефлексія

Держава
та громадянське
суспільство в цифрову
епоху: проблеми
трансформації
та адаптації

Цифрова економіка:
проблеми формування
та можливості

Освіта, наука,
культура, мистецтво
в цифрову епоху

Homo digitalis
у цифровому
суспільстві: духовний,
соціокультурний
та правовий аспекти

АНАЛІТИЧНИЙ ЦЕНТР СУЧАСНОЇ ГУМАНІТАРИСТИКИ

**ЦИФРОВА ЕПОХА:
МІЖДИСЦИПЛІНАРНИЙ
ДИСКУРС**

Монографія

Харків
«Право»
2024

DOI: <https://doi.org/10.31359/9786178518141>

УДК 13+37+141+304+338

Ц75

Авторський колектив:

А. А. Гедзик, доктор філософії; *Т. В. Ковальова*, кандидатка наук із соціальних комунікацій, доцентка; *О. Ю. Коцюрба*, кандидатка економічних наук, доцентка; *О. О. Кравченко*, докторка педагогічних наук, професорка; *С. В. Куцупал*, докторка філософських наук, професорка; *М. В. Садівнича*, докторка філософії з журналістики; *Н. Т. Салата*; *О. В. Сніговська*, кандидатка педагогічних наук, доцентка; *М. П. Требін*, доктор філософських наук, професор; *Ю. М. Ходанич*, кандидат філософських наук, доцент

Рецензенти:

В. С. Бліхар – доктор філософських наук, професор (Львівський державний університет внутрішніх справ);

В. Л. Погрібна – докторка соціологічних наук, професорка (Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого);

В. Ф. Смолянук – доктор політичних наук, професор, заслужений працівник освіти України (Воєнна академія імені Євгенія Березняка)

*Рекомендовано до видання вченою радою
ГО «Аналітичний центр сучасної гуманітаристики»
(протокол № 3 від 25 липня 2024 р.)*

Цифрова епоха: міждисциплінарний дискурс : монографія / [А. А. Гедзик, Т. В. Ковальова, О. Ю. Коцюрба та ін.]; Аналіт. центр сучас. гуманітаристики. – Харків : Право, 2024. – 214 с. – DOI: <https://doi.org/10.31359/9786178518141>.

ISBN 978-617-8518-14-1

Колективну монографію присвячено дослідженню теоретичних, методологічних і практичних аспектів формування цифрової епохи. Розглянуто світоглядні, економічні, політичні, соціальні, гендерні аспекти цифровізації суспільства. Особливу увагу приділено проблемі Homo digitalis як нової сутності людини в цифрову епоху, здійснено опис просторових і темпоральних характеристик дигітальної культури, розкрито специфіку притаманних їй форм комунікації, освіти на новому етапі розвитку інформаційного суспільства, осмислено ситуацію та гуманітарні наслідки радикальної трансформації всього способу життя, пов'язаного із цифровізацією суспільства.

УДК 13+37+141+304+338

© Гедзик А. А., Ковальова Т. В.,
Коцюрба О. Ю. та ін., 2024

© ГО «Аналітичний центр сучасної
гуманітаристики», 2024

© ТОВ «Видавничий дім «Право», 2024

ISBN 978-617-8518-14-1

Зміст

Розділ 1

Цифрова епоха: наукова рефлексія

1.1. Цифрове суспільство: спроба проникнення в сутність (Требін М. П.).....	4
Список використаних джерел	25
1.2. Цифровізація як мегатренд сучасного буття (Требін М. П.)	31
Список використаних джерел	50
1.3. Філософія віртуальної реальності (Требін М. П.)	56
Список використаних джерел	82

Розділ 2

Економіка та освіта в цифрову епоху

2.1. Цифровізація фінансового сектору економіки: можливості та виклики (Коцюрба О. Ю.).....	87
Список використаних джерел	97
2.2. Освіта в цифрову епоху: професійна підготовка майбутніх фахівців до роботи з інформацією (Сніговська О. В.)	98
Список використаних джерел	117
2.3. Особливості навчання покоління зумерів (Куцєпал С. В.)	119
Список використаних джерел	130

Розділ 3

Номо digitalis у цифровому суспільстві: духовний, соціокультурний та гендерний аспекти

3.1. Цифрова людина (Номо Digitalis): духовні аспекти (Ходанич Ю. М.)	133
Список використаних джерел	154
3.2. Медіатекст франчайзингових видань: авторський суб'єктивізм (Ковальова Т. В., Садівнича М. В.)	155
Список використаних джерел	185
3.3. Гендерні аспекти розвитку інформаційно-комунікативних технологій (Кравченко О. О., Салата Н. Т., Гедзик А. А.).....	188
Список використаних джерел	212
Авторський колектив	213

Розділ 1

ЦИФРОВА ЕПОХА: НАУКОВА РЕФЛЕКСІЯ

1.1. Цифрове суспільство: спроба проникнення в сутність

Требін Михайло Петрович

доктор філософських наук, професор, професор кафедри міжнародних відносин, політичних наук і практичної філософії

Харківський національний економічний університет імені Семена Кузнеця

Історія людства – історія промислових революцій. Під терміном «промислова революція» доцільно розуміти трансформацію життєдіяльності суспільства, що виражається: у зміні технологічного способу виробництва товарів і послуг; структурних зрушеннях; змінах економічного та інституційного механізмів у рамках господарської системи на всіх рівнях її функціонування (мега-, макро-, мезо- та мікрорівні).

Перша промислова революція ознаменувалася переходом від ручного, ремісничо-мануфактурного й доморобного виробництва до великого машинного фабрично-заводського виробництва завдяки використанню енергії парового двигуна. Впровадження нових технологій зайняло багато часу, тому період, про який йдеться, був між 1760 і 1820 роками, або 1840 роками в Європі та Сполучених Штатах. Його наслідки вплинули на текстильне виробництво, яке першим прийняло такі зміни, а також на металургійну промисловість, сільське господарство та видобуток корисних копалин, це також мало вплив на суспільство, почався процес формування середнього класу¹. Протягом двох століть після 1800 року середньо-світовий дохід на душу

¹ Див.: The Industrial Revolution and work in nineteenth-century Europe / edited by Lenard R. Berlanstein. London ; New York : Routledge, 1992. P. xiv.

населення збільшився у понад десять разів, у той час як населення світу зросло у понад шість разів¹. За словами лауреата Нобелівської премії Роберта Лукаса, «вперше в історії рівень життя простих людей почав проявляти стійке зростання ... Нічого, що хоч віддалено нагадує цю економічну поведінку не траплялося раніше»².

Друга промислова революція, також відома як технологічна революція, – це період між 1871 і 1914 роками, який став результатом встановлення розгалужених залізничних і телеграфних мереж, пароплавів, що сприяло швидшому переміщенню людей та ідей, а також електрифікація, що дозволило заводам створити сучасну виробничу, конвеєрну лінію³. Також у ході другої промислової революції відбувся перехід від вугілля як головного енергоносія до використання нафти, розвиток хімічної промисловості, металургії, було створено літак, запущено масове комерційне виробництво автомобілів та інших споживчих товарів⁴. Вчені Північно-Західного університету (м. Еванстон, США) Джоел Мокир та Роберт Стротц, розмірковуючи про феномени першої та другої промислових революцій, підкреслюють одну вагомую базисну відмінність, яка полягає в тому, що перша з них базувалася на значній кількості технологій без достатньої наукової бази для їх розуміння, друга – розширила наукову основу винаходів і досить обмежені локалізовані успіхи першої промислової революції, забезпечивши ширший спектр діяльності⁵. Рівень життя та купівельна спроможність грошей швидко зростали, нові технології проникали в повсякденне життя середнього та робітничого класів.

Третя промислова революція, також відома як цифрова революція, розпочалася в другій половині ХХ ст. Вона характеризується пере-

¹ Див.: Maddison A. *The world economy : historical statistics*. Paris: Development Centre of the Organisation for Economic Co-operation and Development, 2003. P. 256.

² Lucas R. E. *Lectures on economic growth*. Cambridge, Mass. : Harvard University Press, 2002. P. 109.

³ Див.: *History of Electricity*. *Institute for Energy Research*. URL: <https://www.instituteforenergyresearch.org/history-electricity/>

⁴ Див.: Hull J. The Second Industrial Revolution: The History of a Concept. *Storia Della Storiografia*. 1999. Issue 36. P. 81–90.

⁵ Див.: Mokyр J., Strotz R. H. *The Second Industrial Revolution, 1870–1914*. URL: <https://faculty.wcas.northwestern.edu/jmokyр/castronovo.pdf>

ходом до економіки, зосередженої на інформаційних технологіях, що відзначається появою персональних комп'ютерів, інтернету та поширеною цифровізацією зв'язку та промислових процесів¹. Якщо наприкінці 1980-х менше 1% інформації, що технологічно зберігається у світі, було в цифровому форматі, то вже в 2007 р. цей показник становив 94%, а в 2014 р. – понад 99%². Третя промислова революція базується на трьох принципах: 1) зміщення центру прибутку від етапів виробництва до R&D центрів, розробки та дизайну. Класичним прикладом стало нерівномірне формування доданої вартості в ланцюжках дизайн – створення та маркетинг – збірка; 2) зростання продуктивності праці та, як наслідок, скорочення «синіх комірців» – робітників, безпосередньо зайнятих у виробництві; 3) заміщення традиційних централізованих моделей бізнесу, що склалися за останні століття, розподіленими структурами, горизонтальною взаємодією³.

Новий виток технологічного прогресу ставить світ перед новою, четвертою промисловою революцією, яка фундаментально змінить наше життя, нашу працю та наше спілкування⁴. Нова промислова революція, на порозі якої стоїть світове співтовариство, отримало назву «Індустрія 4.0» або Четверта промислова революція, що характеризується цілою низкою нових технологій, які дублюють фізичні, цифрові та біологічні світи, що впливають на всі сфери: економіку, промисловість і навіть складні ідеї про те, що означає бути людиною⁵. Назва виникла у 2011 р. з ініціативи бізнесменів, політиків та вчених, які визначили її як засіб підвищення конкурентоспроможності обробної промисловості Німеччини через посилену інтеграцію «кіберфізичних систем», або CPS, у заводські процеси. Таким чином, Індустрія 4.0 без інтернету не обійдеться: а саме вона буде орієнтована

¹ Див.: Rifkin J. The third industrial revolution : how lateral power is transforming energy, the economy, and the world. New York : Palgrave Macmillan, 2011. 291 p.

² Див.: Gillings M. R., Hilbert M., Kemp D. J. Information in the Biosphere: Biological and Digital Worlds. *Trends in Ecology & Evolution*. 2016. Vol. 31, Issue 3. P. 180–189.

³ Див.: Hoare S. Digital revolution. Austin, Tex. : Raintree Steck-Vaughn, 1999. 48 p.

⁴ Див.: Schwab K. The fourth industrial revolution. New York : Crown Business, 2016. viii, 184 p.

⁵ Див.: Work in the digital age : challenges of the fourth Industrial Revolution / edited by Max Neufeind, Jacqueline O'Reilly and Florian Ranft. London : Rowman & Littlefield International, 2018. xxii, 587 p.

на споживачів «інтернету речей», де предмети побуту та автомобілі будуть підключені до інтернету. А це передбачає абсолютно новий підхід до виробництва (Industrie 4.0 Working Group). Уряд Німеччини підтримав цю ідею та прийняв «високотехнологічну стратегію» для підготовки нації. Всі світові індустрії зазнають її впливу, і Україна в тому числі. Наприклад, США пішли шляхом Німеччини і в 2014 р. створили некомерційний консорціум Industrial Internet, яким керують лідери промисловості на кшталт General Electric, AT&T, IBM та Intel. Експерти Всесвітнього економічного форуму вказують на три особливості Четвертої промислової революції, що розгортається в даний час. Такими особливостями є безпрецедентно високі темпи розвитку технологій, широта та глибина технологічних змін та системний характер наданих цими змінами впливів. Як вважають автори концепції Четвертої промислової революції, розмах, масштаб і швидкість змін цих технологій у майбутньому можуть змінити хід історії¹. Таким чином, у сучасних умовах суспільство виходить на якісно новий виток своєї історичної еволюції, який все частіше характеризується як «цифрове суспільство» або «епоха цифровізації». У ході четвертої промислової революції з'являються нові продукти та послуги, здешевлюється вартість зберігання інформації, знижується собівартість, підвищується споживча цінність; їй притаманні високі темпи розвитку промислової революції (розвивається не лінійними, а експоненціальними темами; нова технологія сама синтезує всі більш передові та ефективні технології), широта і глибина змін (заснована на цифровій революції; поєднує різноманітні технології, що зумовлюють виникнення безпрецедентних змін парадигм в економіці, бізнесі, соціумі, особистості), системний вплив (передбачає цілісні зовнішні та внутрішні перетворення всіх систем по всіх країнах, компаніям, галузям і суспільству в цілому тощо). Хоча, безумовно, є й критики четвертої промислової революції², але саме життя свідчить про наступ цифрової епохи.

¹ Див.: Schwab K., Davis N. Shaping the Fourth Industrial Revolution: a guide to building a better world. New York : Currency, 2018. xi, 274 p.

² Див.: Moll I. The Myth of the Fourth Industrial Revolution. *Theoria*. 2021. Vol. 68, Issue 167. P. 1–38; Moll I. The Fourth Industrial Revolution: A New Ideology. *tripleC*:

Інтерес становить концепція суперінтелектуального суспільства, «Суспільство 5.0», яка стала відповіддю на запропоновану європейськими експертами концепцію Четвертої промислової революції. Суспільство 5.0 – це черговий ступінь розвитку суспільства, що йде за інформаційним суспільством, поява якого обумовлено технологіями big data («Великі дані»). Уряд Японії у 2016 р. ухвалив стратегію «Суспільство 5.0», у рамках якої засноване на цифрових технологіях суспільство розглядається як наступний етап розвитку інформаційно орієнтованого суспільства¹. Основна мета стратегії полягає у покращенні якості життя людини шляхом максимальної інтеграції цифрового середовища із фізичним простором, що дозволяє оптимізувати використання ресурсів не лише на рівні кожного окремого індивіда, але на рівні всього суспільства². Суперінтелектуальне суспільство стає таким, оскільки інтернет речей, штучний інтелект, робототехніка та великі дані використовуються не лише у сфері бізнесу та виробництва, а пронизують усі галузі життєдіяльності сучасного суспільства, стверджують автори концепції³.

У Глобальному звіті Digital 2024 наводяться такі статистичні показники: на початок 2024 р. кількість унікальних користувачів мобільних телефонів становила 5,61 мільярда. Останні дані GSMA Intelligence показують, що зараз 69,4% населення світу користуються мобільними пристроями, а загальна кількість у світі зросла на 138 мільйонів (+2,5%) з початку 2023 року. Понад 66% усіх людей на Землі зараз користуються інтернетом, а за останніми даними загальна кількість користувачів у всьому світі становить 5,35 мільярда.

Communication, Capitalism & Critique. 2022. Vol. 20, No 1. P. 45–61; Moll I. When Reality Comes Knocking at Your Discourse: Foucauldian Notions of a «Fourth Industrial Revolution». *South African Review of Sociology*. 2023. Vol. 53, Issue 2. P. 227–244; Moll I. Why there is no technological revolution, let alone a 'Fourth Industrial Revolution'. *South African Journal of Science*. 2023. Vol. 119, No1–2. P.1–6 at al.

¹ Див.: Deguchi A., Matsuoka H., Hirai C., et al. *Society 5.0. A People-Centric Super-Smart Society*. Singapore: Springer, 2020. xx, 177 p. <https://doi.org/10.1007/978-981-15-2989-4>

² Див.: Salgues B. *Society 5.0 : industry of the future, technologies, methods and tools*. London, UK : ISTE ; Hoboken, NJ : Wiley, 2018. xxii, 275 p.

³ Див.: *Innovations and sustainability in society 5.0* / Sonal Trivedi, Rashmi Aggarwal and Sandhir Sharma, editors. New York : Nova Science Publishers, 2023. xii, 289 p.

За останні 12 місяців кількість користувачів інтернету зросла на 1,8% завдяки 97 мільйонам нових користувачів з початку 2023 року. Аналіз Керіос показує, що ідентифікаційні дані активних користувачів соціальних мереж перевищили позначку в 5 мільярдів, причому остання цифра користувачів еквівалентна 62,3% населення світу. За минулий рік загальна кількість активних користувачів соціальних мереж у світі зросла на 266 мільйонів, що призвело до річного зростання на 5,6%¹. Кількість українців, які щоденно користуються інтернетом, протягом минулого року зросла з 72% до 80%. Починаючи з 2021 р. цей показник збільшився на понад 10%².

У сучасному вживанні термін «цифрової» відноситься до різних інформаційно-комунікаційних технологій. «Цифровий» визначається через протиставлення терміну «аналоговий». Процес перекладу інформації з аналогової в цифрову форму визначають як «оцифрування»³. Цифровізація всього нашого життя перетворюється в реальність сьогодення, вона сприяє трансформації інформаційного суспільства в суспільство цифрове.

Цифрове суспільство – це цивілізація, створена з урахуванням цифрових технологій і штучного інтелекту. Під цифровим суспільством слід розуміти сучасну стадію розвитку інформаційного суспільства, у якій найважливіше значення має не інформація в цілому, а насамперед її цифровий формат, методи оцифровки, кодування та передачі інформації. Інфраструктура цього суспільства функціонує за допомогою цифрових технологій (технології великих даних і штучного інтелекту, алгоритмів та алгоритмічних систем, хмарних обчислень тощо), а базовою формою організації та соціальної взаємодії є мережеві структури та платформи. Інтернет стає генеральною соціально-економічною платформою, у ролі основних наскрізних технологій виступають великі дані (Big Data), штучний інтелект (Artificial Intelligence – AI), техно-

¹ Див.: Digital 2024: Global Overview Report. *Datareportal*. URL: <https://datareportal.com/reports/digital-2024-global-overview-report>

² Див.: Українці стали частіше користуватися Інтернетом, 80% – онлайн щодня: соопитування. URL: <https://www.undp.org/uk/ukraine/press-releases/ukrayintsi-staly-chastishe-korystuvatysya-internetom-80-onlayn-shchodnya-sotsopytuvannya>

³ Going Digital: Shaping Policies, Improving Lives. *Going Digital: Shaping Policies, Improving Lives*. Paris: OECD, 2019. P. 18.

логії віртуальної та доповненої реальностей (VR, AR), квантові технології та «системи розподіленого реєстру» (Blockchain) – і це все з'являється у різноманітних поєднаннях та проявах у житті кожної людини. Цифрове суспільство докорінно змінить людину, оскільки цифрові технології – це нові цінності, принципи етики та естетики, поведінкові практики. Цифровізація соціально-економічних відносин – це глобальний світовий процес, що вимагає глибокого усвідомлення суперечливих змін, що відбуваються. Формується новий погляд на світові процеси, людину, місце людини у світі.

Під впливом глобалізаційних процесів у сучасному світі цифрові технології поширюються миттєво, сьогодні ми вже можемо говорити про цілі індустрії, пов'язані з цими явищами, що потребують детального експертного аналізу – це розвиток IoT («інтернет речей», збір даних, автоматизація виробництва); керування великими даними (транзакції, інформація в Мережі, IP-камери, IP-телефонія, логіни, геолокації); когнітивні технології (самонавчання, штучний інтелект та машинне навчання, нейромережі, семантичні поля та мережі); розвиток ринку віртуальних валют (криптовалюти, біткойн, WebMoney); краудсорсинг (спільні інформаційні платформи), шеринг-економіка (спільне споживання) та пірингові мережі (поширення даних, треке-ри); розвиток мобільного інтернету; передова робототехніка та автономний транспорт; віртуальна реальність та доповнена реальність; передові технології виробництва та 3D-друк; кібербезпека; нові джерела енергії та технології; передові матеріали, біотехнології та геноміка та ін. Ці аспекти не лише безпосередньо впливають на всі сфери життя людини, а й породжують нові соціокультурні виклики сучасної доби. І все це – цифрове суспільство.

Вчені всього світу приділяють велику увагу дослідження феномену цифрового суспільства¹. Концепції цифрового суспільства зна-

¹ Див.: Cohen D. *The inglorious years : the collapse of the industrial order and the rise of digital society* / translated by Jane Marie Todd. Princeton : Princeton University Press, 2021. xv, 170 p.; Fortner R. *Ethics in the digital domain*. Lanham : Rowman & Littlefield, 2021. 191 p.; Genghini R. *Digital new deal : the quest for a natural law in a digital society*. Alphen aan den Rijn, the Netherlands : Kluwer Law International, B. V., 2021. xx, 303 p.; Goggin G. *Apps : from mobile phones to digital lives*. Cambridge, UK ; Medford, MA, USA : Polity, 2021. xi, 221 p.; Justice, trade, security, and individual freedoms in the digital society / Fernando Esteban de la Rosa. Juana Marâia Gil Ruiz, Luis

ходять підтримку в дослідницьких програмах провідних університетів світу. Так, у 2016 р. Асоціація університетів Нідерландів об'єднала вчених із 14 університетів для опрацювання питань, що виникли у зв'язку з появою цифрового товариства в рамках дослідницької ініціативи «Цифрове суспільство»¹. Подібні ініціативи реалізуються в Цюріхському університеті², Університеті Брауна³, Університеті штату Аризона⁴ та інших організаціях. Дослідницька програма «Цифрове суспільство, що розвивається» німецького Інституту Інтернету та суспільства Олександра фон Гумбольдта⁵ зробила значний внесок у концептуалізацію цифрового суспільства як галузі дослідження суспільних наук. Є спроби й українських вчених долучитися до дослідження цифрового суспільства⁶.

Miguel Hinojosa Martáinez, Antonio Orti Vallejo, Sixto Alfonso Sánchez Lorenzo, Javier Vals Prieto (editors). Cizur Menor (Navarra) : Thomson Reuters Aranzadi, 2021. 488 p.; Lindgren S. Digital media & society. 2nd ed. London ; Thousand Oaks, California : SAGE Publications Ltd, 2022. 298 p.; Redefining the modes of political communication : digital media and society / edited by Muthu U. T. Trivandrum : Mythri Books, 2021. 177 p.; Schwarz O. Sociological theory for digital society : the codes that bind us together. Cambridge, UK ; Medford, MA : Polity Press, 2021. 222 p.; Time to reshape the digital society : 40th anniversary of the CRIDS / sous la coordination d'Hervé Jacquemin. Bruxelles : Editions Larcier, 2021. 555 p.; Understanding digital societies / edited by Jessamy Perriam and Simon Carter. London ; Thousand Oakes, California : SAGE Publications ; Milton Keynes, 2021. xi, 484 p. at al.

¹ Див.: Digital Society. URL: <https://www.thedigitalsociety.info>

² Див.: Digital Society Initiative. URL: <https://www.dsi.uzh.ch/en.html>

³ Див.: Center for Digital Health. . URL: <https://cdh.brown.edu/research>

⁴ Див.: Digital Society Initiative. URL: <https://research.wpcarey.asu.edu/digital-society>

⁵ Див.: The evolving digital society: concepts, discourses, materialities. URL: <https://www.hiig.de/en/research/evolving-digital-society/>

⁶ Див.: Євков А. М., Тупицька Є. О. Цифрове суспільство та інформаційні технології: нові виклики для підготовки фахівців з ІТ-права в Україні. *Міжнародний науковий журнал «Інтернаука»*. 2019. № 15(1). С. 39–44; Крилова Ю. І. Інформаційне (цифрове) суспільство політико-правовий аспект упровадження. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 22 : Політичні науки та методика викладання соціально-політичних дисциплін*. 2020. Вип. 27. С. 75–83; Мураховська Л. П., Сулов В. С., Горовой О. І., Христофоров В. О. Розвиток цифрового суспільства в умовах воєнного стану. *Український журнал прикладної економіки та техніки*. 2022. Том 7. № 4. С. 200–206; Сілюгіна І. М., Примиська С. О., Білозуб Л. М. Кліпове мислення та цифрова епоха вищої освіти: аналіз аспектів взаємозв'язку та взаємовпливу. *Інноваційна педагогіка*. 2022. Вип. 54(2). С. 103–106 та ін.

Унікальність цифрового суспільства полягає в тому, що вперше за всю історію існування людська цивілізація у своєму розвитку прагне дематеріалізації соціального буття. Економіка, соціальна комунікація, культура являють собою лише знаки: символи, образи, цифри. Як існувати людині з її матеріальним тілом, фізіологією, сенсорним сприйняттям, чутливістю в цьому новому світі – незрозуміло. Яке майбутнє подальшого технологічного прогресу та розвитку такої цивілізації – питання відкрите.

Розвиток нових інформаційних технологій передбачає революційні соціальні зміни, які необхідно осмислити науковій спільноті. Цифровізація виступає рушійною силою прогресу, проявляючи себе в процесах мережевізації та датифікації, алгоритмізації та платформізації. Мережеві структури, платформи та алгоритми стають найважливішою частиною соціального життя, викликаючи водночас і неосяжний спектр проблем, пов'язаних з розвитком технологій великих даних та штучного інтелекту, розвитком цифрового суспільства як такого. Цифровізація суспільства безперервно поповнює наше життя новими поняттями: хмарні сервіси, великі дані, фонотика, цифрові продукти, блокчейн, нейротехнології, штучний інтелект, квантові технології, які змінюють не тільки форми споживання, а й саму форму існування світу. Інформація, технології, соціум змінюються зі швидкістю, яку людина поки що ще не здатна усвідомити та уявити.

Цифрова революція створила цілу низку проблем, таких як зростання цифрового розриву – «фундаментальний аспект соціальної нерівності в інформаційну епоху»¹, зниження потреби в офлайн-спілкуванні та міжособистісній взаємодії, загрози безпеці та приватності особистих даних².

Цифровий розрив – складний і динамічний феномен, основу якого становить соціальна стратифікація, що виявляється в нерівному

¹ Ragnedda M., Mushert G. W. *Introduction. The digital divide. The Internet and social inequality in international perspective* / edited by Massimo Ragnedda and Glenn W. Muschert. London ; New York : Routledge, Taylor & Francis Group, 2013. P. 1.

² Див.: Matzner T., Ochs C. *Privacy. Internet Policy Review*. 2019. Vol. 8, Issue 4. <https://doi.org/10.14763/2019.4.1427> URL: <https://policyreview.info/concepts/privacy>

доступі до інтернету та його використання. В енциклопедичному словнику-довіднику «Сучасна політична лексика» Микола Бучин визначає: «Цифровий розрив (англ. *digital divide*) – явище, яке характеризує асиметричність у доступі до інформаційних джерел у різних суб'єктів. Цифровий розрив має національний (різні можливості щодо доступу до інформаційних технологій у різних суспільних прошарках всередині одного соціуму) та глобальний (диференціація різних держав чи навіть цілих регіонів світу за можливістю користуватися інформаційними технологіями) виміри»¹. Сучасні дослідження цифрової нерівності передбачають такі рівні аналізу, як: фізичний, фінансовий, політичний та когнітивний доступ, доступ до значущої інформації, нерівність у цифрових навичках та мотивації, відмінність у практиках використання цифрових ресурсів та їх вплив на життєві шанси². Дослідження виявили вплив віку та рівня освіти на нерівність у цифрових навичках³ та продемонстрували механізми його формування у процесі навчання⁴. Саме використання цифрових технологій у соціальних відносинах породжує нерівність, тому що включеність до цифрових мереж має велике значення для можливості людей брати участь в економічному, політичному, соціальному та культурному

¹ Бучин М. Цифровий розрив. *Сучасна політична лексика : енциклопед. словник-довідник* / [І. Я. Вдовичин, Л. Я. Угрин, Г. В. Шипунов та ін.]; за наук. ред. Хоми Н. М. Львів : «Новий Світ-2000», 2015. С. 311–312.

² Див.: Dimaggio P., Hargittai E. From the 'Digital Divide' to 'Digital Inequality': Studying Internet Use as Penetration Increases. *Working Paper Series, 15*. Summer 2001. Princeton University, Center for Arts and Cultural Policy Studies. URL: https://digitalinclusion.typepad.com/digital_inclusion/documentos/digitallinequality.pdf; Dimaggio P., Hargittai E., Celeste C., Shafer S. Digital Inequality: From Unequal Access to Differentiated Use. *Social Inequality* / Kathryn Neckerman, editor. New York, NY: Russell Sage Foundation, 2004. P. 355–400; van Dijk J. A. G. M. The Evolution of the Digital Divide: The Digital Divide Turns to Inequality of Skills and Usage. *Digital Enlightenment Yearbook 2012* / Jacques Bus, Malcolm Crompton, Mireille Hildebrandt, George Metakides (eds.). Amsterdam: IOS Press, 2012. P. 57–75. <https://doi.org/10.3233/978-1-61499-057-4-57>.

³ Див.: van Deursen E. J., van Dijk J. Internet Skills and the Digital Divide. *New Media & Society*. 2011. Vol. 13, Issue 6. P. 893–911. <https://doi.org/10.1177/1461444810386774>.

⁴ Див.: Rafalow M. H. (2014) The Digital Divide in Classroom Technology Use: A Comparison of Three School. *International Journal of Sociology of Education*. Vol. 3. No. 1. P. 67–100. <https://doi.org/10.4471/rise.2014.04>.

житті¹. Відповідно, різні темпи розвитку та рівень використання цифрових технологій породжують нові форми бідності та відчуження, а також відтворюють існуючі нерівності та соціальні розбіжності. Оскільки цифрова нерівність може посилювати ступінь соціальної нерівності та обмежувати участь частини населення в житті суспільства, розробляється концепція «цифрового виключення»².

Як свідчать соціологічні дослідження, проведені з ініціативи Міністерства цифрової трансформації України, з 2019 до 2023 р. частка інтернет-користувачів у загальній структурі населення збільшилась на 8% і становить 94%. Частота практик користування інтернетом має прямий зв'язок з віком респондентів. Серед найстаршої категорії (60–70 років) щодня інтернет використовує 71% опитаних, а серед наймолодшої категорії дорослих (18–29 років) цей показник сягає 96%³. Із тим, що доступ до інтернету є однією з базових потреб сучасної людини, на рівні доступу до харчування, безпеки тощо, погоджуються 91% дорослих українців, 84% людей з порушеннями слуху і 92% підлітків⁴.

Сьогодні цифрові технології активно проникають у повсякденне життя людини, стають її невід'ємною частиною⁵. Технології збільшують кількість соціальних взаємодій до неможливого раніше рівня. Виникають нові форми взаємодій з фізичними предметами (наприклад, інтернет речей) та штучним інтелектом⁶. За допомогою інтернет-ресурсів люди беруть участь у багатьох повсякденних справах,

¹ Див.: Sartori L. *Il divario digitale : Internet e le nuove disuguaglianze sociali*. Bologna : Il mulino, 2006. 201 p.

² Див.: van Deursen E. J., Helsper E., Eynon R., van Dijk J. A. G. M. The Compoundness and Sequentiality of Digital Inequality. *International Journal of Communication*. 2017. Vol. 11. P. 452–473.

³ Див.: Дослідження цифрової грамотності в Україні 2023. *Дія. Освіта*. URL: https://osvita.diiia.gov.ua/uploads/1/8800-ua_cifrova_gramotnist_naselenna_ukraini_2023.pdf

⁴ Там само.

⁵ Див.: Chayko M. *Superconnected : the internet, digital media, and techno-social life*. Third ed. Los Angeles : SAGE, 2021. xii, 308 p.

⁶ Див.: Coombs C., Hislop D., Taneva S. K., Barnard S. The Strategic Impacts of Intelligent Automation for Knowledge and Service Work: An Interdisciplinary Review. *The Journal of Strategic Information Systems*. 2020. Vol. 29, Issue. 4. Article 101600. <https://doi.org/10.1016/j.jsis.2020.101600>

наприклад, стежати за новинами; сперечаються про політику, спорт, музику та кіно; підтримують соціальні зв'язки з друзями та сім'єю; роблять покупки; знайомляться та шукають роботу¹. Зайве перебування в мережі та прихильність до онлайн розваг може призводити до формування залежності, відволікати від реального життя, знижувати якість міжособистісних відносин і, тим самим, негативно впливати на психологічне і фізичне здоров'я індивіда. Як зазначає Еліас Абуджауд, «ніщо не може бути більш примітним, як те, що наші онлайн-риси несвідомо імпортуються в наше офлайн-життя... і наша офлайн-персона все більше нагадує наш аватар»². На його думку, лише деякі здатні акуратно розділяти дві сфери свого життєвого світу: онлайн і офлайн, віртуальну і реальну. «Однак для решти з нас цей поділ вже неможливий, і ми живемо в чомусь, що нагадує каламутну емульсію, екзистенційний еквівалент добре перемішаного вінегрету»³.

Приватне життя – важливий для цифрового суспільства концепт, що містить такі елементи, як свобода, гідність, автономія, самоповага особистості. Право на приватне життя має на увазі суб'єктність індивіда, який самостійно може контролювати свій локальний простір, сферу власної тілесності та інформацію про себе. Американський дослідник Ален Вестін визначає приватність особистого життя як претензію індивіда встановити, «коли, як і в якому обсязі інформація про нього буде передана далі»⁴. Інформаційна приватність особистого життя передбачає, що індивід може здійснювати контроль над отриманням, обробкою та розповсюдженням його особистої інформації. Людина може не тільки контролювати доступ до особистої інформації, але й за бажанням забороняти доступ до неї третім особам. Приватне життя, як зазначає німецька дослідниця Клаудія Шірммайстер, по'язана з таємницею. «Якщо публічність означає видимість для

¹ Golder S. A., Macy M. W. Digital Footprints: Opportunities and Challenges for Online Social Research. *Annual Review of Sociology*. 2014. Vol. 40. P. 144. <https://doi.org/10.1146/annurev-soc-071913-043145>.

² Aboujaoude E. *Virtually you: the dangerous powers of the e-personality*. New York : W. W. Norton, 2011. P. 9.

³ *Ibid.* P. 20.

⁴ Westin A. F. *Privacy and Freedom / Foreword by Oscar M. Ruebhausen*. New York: Atheneum, 1967. P. 7.

кожного, тобто основоположну доступність знання, то приватність особистого життя означає право, що ґрунтується на суспільному консенсусі, на можливості контролю за знанням про власну особистість з боку інших»¹. Приватність особистого життя є суспільною легітимацією для приховування інформації. Кожен має на неї право і може покластися на неї як на соціальну норму. Це традиційне розуміння приватного життя. Однак зараз у зв'язку з розвитком сучасних інформаційних технологій та глобальним поширенням цифрових медіа з'явилися нові уявлення про приватність життя. За останні десятиліття багато наших дій перемістилися в цифрове середовище: ми здійснюємо банківські операції, робимо покупки, читаємо новини та працюємо онлайн. Усе більшого поширення набувають соціальні мережі, які стали частиною нашої повсякденності. Користування послугами інтернету робить наше життя більш простим і зручним, але в результаті поширення інтернет-технологій значна частина нашого життя стає доступною для спостереження. Можна по-різному використовувати цю інформацію: у наукових цілях, для політичного контролю, в інтересах бізнесу тощо. Особливо ми це бачимо на прикладі російського життя, коли за розміщену в мережі особисту точку зору щодо війни люди опиняються за ґратами на роки.

В умовах цифрового суспільства всі наші дії в мережі можна спостерігати, збирати, зберігати, систематизувати та аналізувати. Збір даних – явище не нове. Новинкою є масштабність, безконтрольність і нові способи перетворення інформації. Оскільки інтернет-користувачі не знають, хто, коли і з якою метою збирає відомості про них, виникає асиметрія влади. Майже всі онлайн-простори контролюються комерційними компаніями та державою. Вони знають, хто ми, коли у нас день народження, що ми шукаємо онлайн, де працюємо, де ми були, які наші обличчя та обличчя наших друзів і родичів, у що ми віримо, які наші політичні погляди, тобто наше особисте життя знаходиться під їх майже повним контролем. Це суттєва загроза приватному життю індивіда в умовах цифрового суспільства, яка викли-

¹ Schimmeister C. Geheimnisse. Über die Ambivalenz von Wissen und Nicht-Wissen / mit einem Geleitwort von H. Walter Schmitz. Wiesbaden: Deutscher Universitäts-Verlag, 2004. S. 21.

кає у людей цілком обґрунтоване занепокоєння. Чи можна сьогодні, як і раніше, претендувати на «право бути залишеним на самоті»? Або право на приватне життя зникло? Адже в кожному епоху разом із розвитком нових комунікаційних технологій виникали страхи щодо втрати інформаційного контролю. Як приклад медіа, що розповсюджують інформацію, Тіло Хагендорф наводить писемність, книгодрукування, фотографію, телефон та комп'ютер. Кожне нове медіа, що транслює інформацію, викликало спочатку критику і протести. Ранні форми медіапаніки можна було спостерігати при поширенні друкарства, у якому церковне керівництво бачило небезпеку втрати можливості монопольного тлумачення Біблії та тим самим владної позиції. Так саме виникла медіапаніка при винаході фотографії. Сьогодні побоювання висловлюються з приводу комп'ютерів та їх технічних можливостей. «Теорія медіапаніки припускає, що новий засіб поширення інформації оцінюється з моральної точки зору за його потенціал загрожувати панівним соціальним та культурним нормам»¹.

Сьогодні втручання в інформаційне приватне життя з боку державних та комерційних структур набуло безпрецедентного масштабу. Існує низка аспектів, що впливають на готовність користувачів ділитися особистою інформацією в інтернеті. Більшість згодні платити інформацією про себе за задоволення потреби у спілкуванні, схваленні та підтримці. Висловлюване на словах ставлення людей до приватності особистого життя відрізняється від їхньої поведінки. Люди кажуть, що високо цінують приватність особистого життя, проте охоче розкривають особисту інформацію заради невеликої користі. Це явище відомо як «парадокс приватності». Однак один із провідних світових експертів із законодавства про конфіденційність професор Університету Джорджа Вашингтона Деніел Дж. Солов вважає, що парадокс приватності особистого життя – це міф. Ставлення до приватності особистого життя та реальна поведінка людини в конкретній ситуації – різні речі, які не слід узагальнювати. Недоторканність

¹ Hagendorf T. Post-Privacy oder der Verlust der Informationskontrolle. *Privatsphäre 4.0. Eine Neuverortung des Privaten im Zeitalter der Digitalisierung* / hrsg. Hauke Behrendt, Wulf Loh, Tobias Matzner, Catrin Misselhorn. Berlin: Metzler, 2019. S. 94.

приватного життя передбачає право вибору: ділитися інформацією або ж зберігати її в таємниці. Поведінка, пов'язана з розкриттям особистих даних, залежить від багатьох причин: люди можуть неправильно оцінювати ситуацію і вважати, що їхні дії не завдадуть їм шкоди; можуть вірити, що організації, яким вони надають інформацію, дотримуватимуться законів про нерозповсюдження особистих даних тощо. «Той факт, що багато людей діляться особистими даними, не означає, що вони не дбають про приватне життя. У сьогодишню інформаційну епоху, якби люди дійсно хотіли зберігати всю свою інформацію в таємниці, їм довелося б жити в халупі в лісі»¹. Солов стверджує, що причина неспроможності людей ефективно керувати приватним життям заснована на некорисності того, що він називає «самоуправлінням, приватністю особистих даних», що містить різні рішення, такі, наприклад, як відмова від реєстрації або зміна параметрів приватності в соцмережах. Управління приватністю особистих даних – це «складний та нескінченний проєкт, який неможливо повністю реалізувати. Люди не можуть оцінити ризики, щоб прийняти поінформоване рішення, тому що не знають усі способи, за допомогою яких їхні дані будуть збиратися та аналізуватись протягом багатьох років тисячами організацій. Розчарування – це раціональна відповідь на неможливість самоврядування приватним життям»².

Хоча стверджується, що слід захищати приватність особистого життя, у нашому дедалі більш прозорому суспільстві ця мета може виявитися недосяжною. Коли ми залишаємо інформацію (текст, відео чи фотографію) у мережі, ми втрачаємо контроль над нею та можемо лише сподіватися, що інші організації чи приватні особи не будуть нею зловживати. Боротьба за приватність особистого життя, підкреслюють німецькі дослідники Тобіас Дінлін і Йоханнес Бройер – «це важка битва, яку неможливо виграти, якщо мета полягає в тому, щоб захистити її у тому вигляді, у якому ми її знаємо. Якщо ми хочемо брати участь у сьогодишньому цифровому суспільстві, ми маємо відмовитися від ідеї, що ми можемо повністю контролювати наше

¹ Solove D. The Myth of the Privacy Paradox. Washington DC: GW Law, 2020. P. 23–24. URL: https://scholarship.law.gwu.edu/faculty_publications/1482

² Ibid. P. 3.

життя»¹. Ми регулярно робимо запити в інтернеті, користуємося банківською карткою, залишаємо особисті дані в різних установах, смартфон відстежує наше становище. Інший німецький дослідник Христіан Хеллер дуже образно та чітко зазначає: «Мабуть, машини мережі знають про нас більше, ніж ми самі, наші батьки та друзі разом узяті. Те, що ми глобальному мозку інтернету не повідомляємо про себе безпосередньо, він дізнається сам, не питаючи нашого дозволу»². За користування сучасними технологіями цифрове суспільство вимагає відмови від претензій на відсутність особистих даних. Тому у світі, де використання інтернету стає невід’ємною частиною повсякденного життя, захист власних персональних даних переходить до обов’язків кожного користувача. З урахуванням світових тенденцій щодо зростання випадків порушення конфіденційності та кібератак, а також воєнних дій в Україні, питання кібербезпеки та кібергігієни набуває особливого значення. Відповідно до отриманих результатів соціологічних досліджень, у 2023 р. 80% дорослого населення України, 91% підлітків та 92% людей з порушеннями слуху використовували ті чи інші засоби захисту персональних даних. Проте якщо йдеться про сталість практик кіберзахисту, то всередині цих категорій у чверті (серед дорослого населення) до майже половини користувачів (серед людей з порушеннями слуху) переважало ситуативне використання заходів з безпеки даних³.

У зв’язку з цим цифрове суспільство висуває нові вимоги до компетенцій сучасної людини. В умовах постійної турбулентності стає неможливим вивчитися один раз і назавжди, необхідно постійно множити знання, вміти знаходити нестандартні рішення, бути готовим до ризиків і приймати миттєві рішення в умовах багатозадачності.

¹ Dienlin T., Breuer J. Privacy Is Dead, Long Live Privacy!: Two Diverging Perspectives on Current Issues Related to Privacy. *Journal of Media Psychology: Theories, Methods, and Applications*. 2022. Vol. 35, No. 3. P. 159–168. URL: <https://econtent.hogrefe.com/doi/10.1027/1864-1105/a000357>

² Heller Ch. *Post-Privacy. Prima leben ohne Privatsphäre*. München : Beck, 2011. S. 15.

³ Див.: Дослідження цифрової грамотності в Україні 2023. *Дія. Освіта*. URL: https://osvita.diia.gov.ua/uploads/1/8800-ua_cifrova_gramotnist_naselenna_ukraini_2023.pdf

Ключовою властивістю особистості стає нелінійність мислення та сприйняття часу (майбутнє в минулому, минуле в майбутньому), навички роботи з різними платформами, форматами та великими потоками інформації, вміння вичленовувати необхідне, що породжує багатоканальність засвоєння та трансляції інформації. Усі ці вимоги до навичок та компетенцій створюють основу для розвитку підвищеної індивідуальної відповідальності (особливо через прозорість усіх цифрових процесів), прагнення до вивчення нових мовних особливостей, розвитку когнітивних здібностей, розвитку навичок дистанційних комунікацій, критичного мислення та цифрової грамотності. У зв'язку з цим сьогодні виробляється нове ставлення до людини, на перший план знову виходить людина, людина індивідуалізованих рішень, а не людина масової праці, як це було раніше. Тому для створення середовища розвитку цифрового суспільства в Україні в сучасних умовах недостатньо лише підвищення базової цифрової грамотності суспільства в цілому, але необхідно проводити адаптацію всієї освітньої інфраструктури до нових вимог. У цьому контексті оптимальним рішенням є створення постійно діючого механізму управління змінами та компетенціями (знаннями) в галузі цифрових технологій у гуманітарному середовищі, підтримка досліджень та експертизи в галузі цифрових технологій та створення дослідницької інфраструктури, що забезпечує конкурентоспроможність на глобальному рівні для аналізу якісних змін, що відбуваються в соціально-культурній сфері в рамках процесів повсюдної цифровізації. Сьогодні необхідними є вдосконалення всієї системи освіти та створення ключових умов освоєння додаткових навичок *soft skills* для підготовки кадрів цифрового суспільства, створюючи тим самим методичну основу для розвитку компетенцій у галузі цифрових технологій. З цією метою необхідне створення наукових колективів та експертних груп для аналізу та оцінки впливу нових цифрових технологій на розвиток науки, освіти, культури, а також розвиток міждисциплінарних знань та усунення акцентів із вузькопрофільної підготовки на підготовку фахівців із надгалузевим характером знань. При цьому цифровізація може виступати не точкою напруги та загрозою постійних цифрових розломів, а загальною методологічною базою для формування нового міждисциплінарного підходу, інтегрую-

чи гуманітарні та природничі знання, що в результаті має призвести до синергетичного ефекту розвитку суспільства.

Формування цифрового суспільства супроводжується радикальною переоцінкою багатьох традиційних цінностей і конструюванням принципово нової системи аксіологічних орієнтацій¹. В умовах цифрового суспільства та культури формується особливий людський тип – «цифрова людина», або «Homo digitalis», яка володіє набором принципово нових ціннісних орієнтацій. Термін «цифрова людина» вперше використаний у 2001 р. американським письменником Марком Пренскі² для позначення людей, що народилися після цифрової революції, які живуть в оточенні комп'ютерів, відеоігор, плерів, відеокамер, мобільних телефонів (смартфонів), мереж тощо та які звикли отримувати інформацію через цифрові канали, і усе перераховане стає невід'ємною частиною їхнього життя. Homo digitalis – представник сучасного цифрового суспільства, що формується як відповідь на запит цифрового суспільства світу, значущість соціальних аспектів існування якого вона неодмінно повинна усвідомлювати³. Соціальні

¹ Див.: Требін М. П. Людина перед викликами цифрового суспільства. *Глобальний світ і Україна: сучасні виклики та пошук відповідей : матеріали Всеукр. наук.-практ. конференції, 16 липня 2024 р.* / [редкол.: Требін М. П. (голова), Панфілов О. Ю., Прудников В. А. та ін.] ; Аналіт. центр сучас. гуманітаристики ; Харків. асоц. політологів. Харків : Право, 2024. С. 37–41.

² Див.: Prensky M. Digital Natives, Digital Immigrants. Part 1. *On the Horizon*. 2001. Vol. 9. No. 5. P. 1–6. <https://doi.org/10.1108/10748120110424816> URL: <https://www.marcprensky.com/writing/Prensky%20-%20Digital%20Natives,%20Digital%20Immigrants%20-%20Part1.pdf>

³ Див.: Гончаренко К. С. Цифрова людина: фантазм втрати ідентичності. *Філософські обрії*. 2019. Вип. 42. С. 137–140; Дзьобань О. П. Цифрова людина як філософська проблема. *Інформація і право*. 2021. № 2. С. 9–19; Ковальов О. Г. Від homo faber до homo digitalis: перспективи творчої самореалізації людини. *Освіта та розвиток обдарованої особистості*. 2022. № 4. С. 17–21; Кулгаєва М. Д. Homo digitalis, дигітальна культура і дигітальна освіта: філософсько-антропологічні і філософсько-освітні розвідки. *Філософія освіти*. 2020. № 26(1). С. 8–36; Радутний О. Е. Цифрова людина з точки зору загальної та інформаційної безпеки: філософський та кримінально-правовий аспект. *Інформація і право*. 2018. № 2. С. 158–170; Скіннер К. Людина цифрова. Четверта революція в історії людства, яка торкнеться кожного / пер. з англ. Г. Якубовська. Харків : Вид-во «Ранок» : Фабула, 2020. 272 с.; Borysenko Y. S. How Does Homo Digitalis Empathize? *Антропологічні виміри філософських досліджень*. 2023. Вип. 23. С. 70–79 та ін.

мережі та онлайн-спільноти надають їй широкі можливості для спілкування, співробітництва, створення контенту, однак вони також можуть стати джерелом негативних проявів, таких як цілеспрямоване маніпулювання свідомістю людини, поширення свідомо фейкової або неперевіреної інформації та ін. Для «Homo digitalis» ключовою складовою ефективною та безпечною життєдіяльності стає вільне володіння цифровими та інформаційно-аналітичними технологіями, за допомогою яких вона отримує обсяг інформації, здійснює (через свою адекватність та здібності) його оцінку та вибудовує модель своєї соціальної поведінки. Доктор філософських наук, професор Олександр Дзьобань виокремив характерні риси Homo digitalis, а саме: цифрова людина формується як інформаційно-знаннявий носій та інтерпретатор величезної кількості інформації. Інформація відповідно до мети наділяється певним суб'єктивним змістом, перетворюючись на знання – основу розвитку. Інформація є ресурсом для реалізації інтелектуальних здібностей людини; у когнітивній сфері повсюдно спостерігається підвищення цінності швидкості сприйняття й переробки інформації, причому часто на шкоду глибині сприйняття; зниженням потреби у тренуванні оперативної пам'яті, яку можна передати пристроям; мобільні засоби зв'язку набувають рис «психічного органу», винесеного назовні: опинившись без гаджета або мобільного телефону, людина відчуває себе безпорадною, позбавленою пам'яті й комунікативної функції у цілому; втратою інтересу до фундаментального знання основ, задовольняючись поверхневим знанням проблем, ігноруючи перевірку досвідом і критичність мислення; формуванням особливого типу наочно-образного «кліпового» мислення, де яскравість і доступність змісту цінується вище його глибини; можливістю отримання практично необмеженої кількості інформації за відносно короткий проміжок часу; віртуалізацією міжособистісних контактів, що, з одного боку, полегшує комунікацію, а з другого – породжує ілюзію доступності й легкості відносин; перетворенням гаджетів на елемент підсвідомості, індивідуальний зовнішній носій колективного несвідомого; перенесенням різноманітних видів і способів комунікації в онлайн сферу; збільшенням кількості патологій внаслідок задроті через чітко виражене майнове

розшарування; ідентифікація цифрової людини відбувається через причетність людини до тієї чи іншої сфери інформації, віртуального та соціального просторів; самопрезентація індивіда в Інтернеті здійснюються через нік, аватар, сторінку у соціальній мережі, завдяки свободі їх конструювання та привабливості для користувачів¹. Неворотний процес перетворення сучасної людини на Homo digitalis активно продовжується: гаджети стали звичайним предметом сучасного життя, кількість стільникових операторів збільшується, послуги стільникового зв'язку та функціональних можливостей телефонів з інтернет-ресурсами розширюються, «оцифровування» нашого життя продовжується.

Реальність свідчить, що сучасна екзистенційно активна людина в цифровому суспільстві значну частину свого часу проводить у віртуальному середовищі. Віртуальна реальність – це уявно створена комп'ютерними засобами тривимірна модель реальності, яка породжує ефект присутності людини в ній, дозволяє взаємодіяти з представленими в ній об'єктами, включаючи нові способи взаємодії: зміна форми об'єкта, вільне переміщення між мікро- і макрорівнями простору, переміщення самого простору тощо². Завдяки віртуальній реальності «матеріалізувалося» споконвічне бажання людини створювати альтернативні світи, що так довго залишалося нереалізованим, без шкоди світові реальному в комп'ютерній галузі. Стосовно комп'ютера, віртуальна реальність нерозривно пов'язалася з графічними технологіями, які за допомогою наділеного зворотним зв'язком взаємодії «людина – комп'ютер» дають ефект присутності в іншому, відмінному від дійсного, штучному світі. Людина занурюється в цей світ і починає вважати його більш реальним, ніж сама реальність, а найголовніше – більш привабливим для людини, де вона може створювати не лише «реальність», а саму себе в цій реальності.

Віртуальна реальність приваблює людину своєю свободою, неформальністю, зручністю в доступі, відсутністю необхідності налагодження реальних соціальних відносин, яскравістю та привабливіс-

¹ Див.: Дзьобань О. П. Цифрова людина як філософська проблема. С. 17–18.

² Див.: Akbal Z. Lived-body experiences in virtual reality : a phenomenology of the virtual body. Bielefeld : Transcript, 2023. 210 p.

тю медійної форми, різноманіттям можливостей¹. Електронне існування сучасної людини поступово стає атрибутивним, значущим у світоглядному, соціальному і навіть сенсожиттєвому відношенні. При цьому воно може бути й не орієнтованим на пошук смислів та значущості, скоріше воно спрямоване на звільнення від смислів, імперативів, парадигм у душі постмодернізму, орієнтуючись на множинність, гру, індивідуалізм та постійний вибір. У цьому цифровий соціум дає можливість прискорити процеси, пов'язані з активністю людини, часом доводячи їх до максимуму (любов і дружбу, творчість, збагачення, споживання різноманітних благ та інше). Цифрове існування якісно змінює колишній спосіб життя, і новому поколінню життя без віртуальної реальності здається вже неможливим. Колишня людина протягом довгих років навчалася, прагнула мати сім'ю, накопичити багатство, виконати свій обов'язок у праці чи захисті, можливо, навіть стати відомою. Сьогодні все це можливо здійснити протягом короткого часу з небаченим раніше розмахом: здобути загальну популярність, швидко розбагатіти, мати безліч друзів, стосунків і отримати максимум задоволень. Однак що ж робити протягом усього життя? Повторювати це по колу, постійно гнатися за нововведеннями та бурхливим розвитком світу послуг, ототожнюючи сенс існування із задоволенням від відгуків своїх передплатників? Чи, якщо це не вдається здійснити, незмінно тягнутися до успіху, багатства, першості, надихаючись прикладами зі ЗМІ, реклами та підживлюючись ілюзіями, що це станеться і в її житті? Або зануриться в світ віртуальної реальності і практично залишити цей світ?

¹ Див.: Грушковська О. Віртуальна реальність у контексті сучасного соціуму. *Соціологічні студії*. 2017. №2. С. 11–15; Журба М. А. Віртуальна реальність: передумови антропологічного повороту. *Гілея: науковий вісник*. 2013. №72. С. 306–311; Мироненко Г. В. Час віртуального життя: монографія. Київ: Імекс-ЛТД, 2015. 134 с.; Шмиголь М. Ф., Юшкевич Ю. С. Віртуальна реальність як феномен інформаційного суспільства: світоглядний аспект. *Гілея: науковий вісник*. 2019. Вип. 142(2). С. 212–215; Chalmers D. J. *Reality+: Virtual worlds and the problems of philosophy*. New York : W. W. Norton & Company, 2022. 505 p.; *Virtual reality : scientific and technological challenges* / Nathaniel I. Durlach and Anne S. Mavor, editors. Washington, D. C. : National Academy Press, 1995. xi, 542 p.; *Virtual worlds : synthetic universes, digital life, and complexity* / Jean-Claude Heudin, editor. Cambridge, MA : Westview Press, 2004. xv, 268 p.; Westwood C. *Virtual world*. New York : Viking, 1997. 217 p. та ін.

Таким чином, ми можемо констатувати той факт, що сучасне суспільство трансформується в бік цифрового суспільства, у зв'язку з чим у сучасних гуманітарних науках на перший план висуюються проблеми усвідомлення причин і сутності цифровизації, виявлення гуманістичного сенсу та змісту екзистенції людини в технізованому світі, усвідомлення гуманітарних критеріїв соціокультурного буття з усіма технологічними нововведеннями, що розгортаються на його фоні. Нам треба дати відповідь на питання: «Яке майбутнє подальшого технологічного прогресу? Як він вплине на розвиток цифрової цивілізації? Що буде з людиною в цьому суспільстві?» Без пошуку відповідей на ці питання буде дуже складно рухатися далі в наше майбутнє. Хоча рухатися будемо, але завжди треба усвідомлювати загрози та ризики, щоб їх мінімізувати та зробити життя кращим.

==== Список використаних джерел

1. Гончаренко К. С. Цифрова людина: фантазм втрати ідентичності. *Філософські обрії*. 2019. Вип. 42. С. 137–140.
2. Грушковська О. Віртуальна реальність у контексті сучасного соціуму. *Соціологічні студії*. 2017. №2. С. 11–15.
3. Дзьобань О. П. Цифрова людина як філософська проблема. *Інформація і право*. 2021. №2. С. 9–19.
4. Дослідження цифрової грамотності в Україні 2023. *Дія. Освіта*. URL: https://osvita.diia.gov.ua/uploads/1/8800-ua_cifrova_gramotnist_naseenna_ukraini_2023.pdf
5. Євков А. М., Тулицька Є. О. Цифрове суспільство та інформаційні технології: нові виклики для підготовки фахівців з ІТ-права в Україні. *Міжнародний науковий журнал «Інтернаука»*. 2019. № 15(1). С. 39–44.
6. Журба М. А. Віртуальна реальність: передумови антропологічного повороту. *Гілея: науковий вісник*. 2013. № 72. С. 306–311.
7. Ковальов О. Г. Від homo faber до homo digitalis: перспективи творчої самореалізації людини. *Освіта та розвиток обдарованої особистості*. 2022. №4. С. 17–21.
8. Крилова Ю. І. Інформаційне (цифрове) суспільство політико-правовий аспект упровадження. *Науковий часопис Національного педагогічного*

- університету імені М. П. Драгоманова. Серія 22 : Політичні науки та методика викладання соціально-політичних дисциплін. 2020. Вип. 27. С. 75–83.
9. Култаєва М. Д. Homo digitalis, дигітальна культура і дигітальна освіта: філософсько-антропологічні і філософсько-освітні розвідки. *Філософія освіти*. 2020. №26(1). С. 8–36.
 10. Мироненко Г. В. Час віртуального життя: монографія. Київ: Імекс-ЛТД, 2015. 134 с.
 11. Мураховська Л. П., Суслов В. С., Горовой О. І., Христофоров В. О. Розвиток цифрового суспільства в умовах воєнного стану. *Український журнал прикладної економіки та техніки*. 2022. Том 7. №4. С. 200–206.
 12. Радутний О. Е. Цифрова людина з точки зору загальної та інформаційної безпеки: філософський та кримінально-правовий аспект. *Інформація і право*. 2018. №2. С. 158–170.
 13. Сілюгіна І. М., Примиська С. О., Білозуб Л. М. Кліпове мислення та цифрова епоха вищої освіти: аналіз аспектів взаємозв'язку та взаємовпливу. *Інноваційна педагогіка*. 2022. Вип. 54(2). С. 103–106.
 14. Скіннер К. Людина цифрова. Четверта революція в історії людства, яка торкнеться кожного / пер. з англ. Г. Якубовська. Харків : Вид-во «Ранок» : Фабула, 2020. 272 с.
 15. Сучасна політична лексика : енциклопед. словник-довідник / [І. Я. Вдовичин, Л. Я. Угрин, Г. В. Шипунов та ін.]; за наук. ред. Хоми Н. М. Львів : «Новий Світ-2000», 2015. 396 с.
 16. Требін М. П. Людина перед викликами цифрового суспільства. *Глобальний світ і Україна: сучасні виклики та пошук відповідей : матеріали Всеукр. наук.-практ. конференції, 16 липня 2024 р.* / [редкол.: Требін М. П. (голова), Панфілов О. Ю., Прудников В. А. та ін.] ; Аналіт. центр сучас. гуманітаристики ; Харків. асоц. політологів. Харків : Право, 2024. С. 37–41.
 17. Шмиголь М. Ф., Юшкевич Ю. С. Віртуальна реальність як феномен інформаційного суспільства: світоглядний аспект. *Гілея: науковий вісник*. 2019. Вип. 142(2). С. 212–215.
 18. Abujaoude E. Virtually you: the dangerous powers of the e-personality. New York : W. W. Norton, 2011. 349 p.
 19. Akbal Z. Lived-body experiences in virtual reality : a phenomenology of the virtual body. Bielefeld : Transcript, 2023. 210 p.
 20. Borysenko Y. S. How Does Homo Digitalis Empathize? *Антропологічні виміри філософських досліджень*. 2023. Вип. 23. С. 70–79.

21. Center for Digital Health. URL: <https://cdh.brown.edu/research>
22. Chalmers D. J. Reality+: Virtual worlds and the problems of philosophy. New York : W. W. Norton & Company, 2022. 505 p.
23. Chayko M. Superconnected : the internet, digital media, and techno-social life. Third ed. Los Angeles : SAGE, 2021. xii, 308 p.
24. Cohen D. The inglorious years : the collapse of the industrial order and the rise of digital society / translated by Jane Marie Todd. Princeton : Princeton University Press, 2021. xv, 170 p.
25. Coombs C., Hislop D., Taneva S. K., Barnard S. The Strategic Impacts of Intelligent Automation for Knowledge and Service Work: An Interdisciplinary Review. *The Journal of Strategic Information Systems*. 2020. Vol. 29, Issue. 4. Article 101600. <https://doi.org/10.1016/j.jsis.2020.101600>
26. Deguchi A., Matsuoka H., Hirai C., et al. Society 5.0. A People-Centric Super-Smart Society. Singapore: Springer, 2020. xx, 177 p.
27. Dienlin T., Breuer J. Privacy Is Dead, Long Live Privacy!: Two Diverging Perspectives on Current Issues Related to Privacy. *Journal of Media Psychology: Theories, Methods, and Applications*. 2022. Vol. 35, No. 3. P. 159–168.
28. Digital 2024: Global Overview Report. *Datareportal*. URL: <https://datareportal.com/reports/digital-2024-global-overview-report>
29. Digital 2024: Global Overview Report. *Datareportal*. URL: <https://datareportal.com/reports/digital-2024-global-overview-report>
30. Digital Society Initiative. URL: <https://research.wpcarey.asu.edu/digital-society>
31. Digital Society Initiative. URL: <https://www.dsi.uzh.ch/en.html>
32. Digital Society. URL: <https://www.thedigitalsociety.info>
33. Dimaggio P., Hargittai E. From the 'Digital Divide' to 'Digital Inequality': Studying Internet Use as Penetration Increases. *Working Paper Series, 15*. Summer 2001. Princeton University, Center for Arts and Cultural Policy Studies. URL: https://digitalinclusion.typepad.com/digital_inclusion/documentos/digitalinequality.pdf
34. Fortner R. Ethics in the digital domain. Lanham : Rowman & Littlefield, 2021. 191 p.
35. Genghini R. Digital new deal : the quest for a natural law in a digital society. Alphen aan den Rijn, the Netherlands : Kluwer Law International, B. V., 2021. xx, 303 p.

36. Gillings M. R., Hilbert M., Kemp D. J. Information in the Biosphere: Biological and Digital Worlds. *Trends in Ecology & Evolution*. 2016. Vol. 31, Issue 3. P. 180–189.
37. Goggin G. Apps : from mobile phones to digital lives. Cambridge, UK ; Medford, MA, USA : Polity, 2021. xi, 221 p.
38. Going Digital: Shaping Policies, Improving Lives. *Going Digital: Shaping Policies, Improving Lives*. Paris: OECD, 2019. 165 p.
39. Golder S. A., Macy M. W. Digital Footprints: Opportunities and Challenges for Online Social Research. *Annual Review of Sociology*. 2014. Vol. 40. P. 129–152. <https://doi.org/10.1146/annurev-soc-071913-043145>.
40. Heller Ch. Post-Privacy. *Prima leben ohne Privatsphäre*. München : Beck, 2011. 174 S.
41. History of Electricity. *Institute for Energy Research*. URL: <https://www.instituteforenergyresearch.org/history-electricity/>
42. Hoare S. Digital revolution. Austin, Tex. : Raintree Steck-Vaughn, 1999. 48 p.
43. Hull J. The Second Industrial Revolution: The History of a Concept. *Storia Della Storiografia*. 1999. Issue 36. P. 81–90.
44. Innovations and sustainability in society 5.0 / Sonal Trivedi, Rashmi Aggarwal and Sandhir Sharma, editors. New York : Nova Science Publishers, 2023. xii, 289 p.
45. Justice, trade, security, and individual freedoms in the digital society / Fernando Esteban de la Rosa, Juana Marâia Gil Ruiz, Luis Miguel Hinojosa Martâinez, Antonio Orti Vallejo, Sixto Alfonso Sâánchez Lorenzo, Javier Vals Prieto (editors). Cizur Menor (Navarra) : Thomson Reuters Aranzadi, 2021. 488 p.
46. Lindgren S. Digital media & society. 2nd ed. London ; Thousand Oaks, California : SAGE Publications Ltd, 2022. 298 p.
47. Lucas R. E. Lectures on economic growth. Cambridge, Mass. : Harvard University Press, 2002. xi, 204 p.
48. Maddison A. The world economy : historical statistics. Paris: Development Centre of the Organisation for Economic Co-operation and Development, 2003. 273 p.
49. Matzner T., Ochs C. Privacy. *Internet Policy Review*. 2019. Vol. 8, Issue 4. <https://doi.org/10.14763/2019.4.1427>
50. Mokyry J., Strotz R. H. The Second Industrial Revolution, 1870–1914. URL: <https://faculty.wcas.northwestern.edu/jmokyry/castronovo.pdf>
51. Moll I. The Myth of the Fourth Industrial Revolution. *Theoria*. 2021. Vol. 68, Issue 167. P. 1–38.

52. Moll I. The Fourth Industrial Revolution: A New Ideology. *tripleC: Communication, Capitalism & Critique*. 2022. Vol. 20, No 1. P. 45–61.
53. Moll I. When Reality Comes Knocking at Your Discourse: Foucauldian Notions of a «Fourth Industrial Revolution». *South African Review of Sociology*. 2023. Vol. 53, Issue 2. P. 227–244.
54. Moll I. Why there is no technological revolution, let alone a 'Fourth Industrial Revolution'. *South African Journal of Science*. 2023. Vol. 119, No1–2. P.1–6.
55. Prensky M. Digital Natives, Digital Immigrants. Part 1. *On the Horizon*. 2001. Vol. 9. No. 5. P. 1–6. <https://doi.org/10.1108/10748120110424816>
56. Privatspähre 4.0. Eine Neuverortung des Privaten im Zeitalter der Digitalisierung / hrsg. Hauke Behrendt, Wulf Loh, Tobias Matzner, Catrin Misselhorn. Berlin: Metzler, 2019. 253 S.
57. Rafalow M. H. (2014) The Digital Divide in Classroom Technology Use: A Comparison of Three School. *International Journal of Sociology of Education*. Vol. 3. No. 1. P. 67–100. <https://doi.org/10.4471/rise.2014.04>
58. Ragnedda M., Mushert G. W. Introduction. *The digital divide. The Internet and social inequality in international perspective* / edited by Massimo Ragnedda and Glenn W. Muschert. London ; New York : Routledge, Taylor & Francis Group, 2013. P. 1–14.
59. Redefining the modes of political communication : digital media and society / edited by Muthu U. T. Trivandrum : Mythri Books, 2021. 177 p.
60. Rifkin J. The third industrial revolution : how lateral power is transforming energy, the economy, and the world. New York : Palgrave Macmillan, 2011. 291 p.
61. Salgues B. Society 5.0 : industry of the future, technologies, methods and tools. London, UK : ISTE ; Hoboken, NJ : Wiley, 2018. xxii, 275 p.
62. Sartori L. Il divario digitale : Internet e le nuove disuguaglianze sociali. Bologna : Il mulino, 2006. 201 p.
63. Schirmermeister C. Geheimnisse. Über die Ambivalenz von Wissen und Nicht-Wissen / mit einem Geleitwort von H. Walter Schmitz. Wiesbaden: Deutscher Universitäts-Verlag, 2004. xii, 156 S.
64. Schwab K. The fourth industrial revolution. New York : Crown Business, 2016. viii, 184 p.
65. Schwab K., Davis N. Shaping the Fourth Industrial Revolution: a guide to building a better world. New York : Currency, 2018. xi, 274 p.
66. Schwarz O. Sociological theory for digital society : the codes that bind us together. Cambridge, UK ; Medford, MA : Polity Press, 2021. 222 p.

67. Social Inequality / Kathryn Neckerman, editor. New York, NY: Russell Sage Foundation, 2004. xxvi, 1017 p.
68. Solove D. The Myth of the Privacy Paradox. Washington DC: GW Law, 2020. 42 p. URL: https://scholarship.law.gwu.edu/faculty_publications/1482
69. The digital divide. The Internet and social inequality in international perspective / edited by Massimo Ragnedda and Glenn W. Muschert. London ; New York : Routledge, Taylor & Francis Group, 2013. xx, 324 p.
70. The evolving digital society: concepts, discourses, materialities. URL: <https://www.hiig.de/en/research/evolving-digital-society/>
71. The Industrial Revolution and work in nineteenth-century Europe / edited by Lenard R. Berlanstein. London ; New York : Routledge, 1992. xvi, 176 p.
72. Time to reshape the digital society : 40th anniversary of the CRIDS / sous la coordination d'Hervé Jacquemin. Bruxelles : Editions Larcier, 2021. 555 p.
73. Understanding digital societies / edited by Jessamy Perriam and Simon Carter. London ; Thousand Oakes, California : SAGE Publications ; Milton Keynes, 2021. xi, 484 p.
74. van Deursen E. J., Helsper E., Eynon R., van Dijk J. A. G. M. The Compoundness and Sequentiality of Digital Inequality. *International Journal of Communication*. 2017. Vol. 11. P. 452–473.
75. van Deursen E. J., van Dijk J. Internet Skills and the Digital Divide. *New Media & Society*. 2011. Vol. 13, Issue 6. P. 893–911. <https://doi.org/10.1177/1461444810386774>
76. van Dijk J. A. G. M. The Evolution of the Digital Divide: The Digital Divide Turns to Inequality of Skills and Usage. *Digital Enlightenment Yearbook 2012* / Jacques Bus, Malcolm Crompton, Mireille Hildebrandt, George Metakides (eds.). Amsterdam: IOS Press, 2012. P. 57–75. <https://doi.org/10.3233/978-1-61499-057-4-57>
77. Virtual reality : scientific and technological challenges / Nathaniel I. Durlach and Anne S. Mavor, editors. Washington, D. C. : National Academy Press, 1995. xi, 542 p.
78. Virtual worlds : synthetic universes, digital life, and complexity / Jean-Claude Heudin, editor. Cambridge, MA : Westview Press, 2004. xv, 268 p.
79. Westin A. F. Privacy and Freedom / Foreword by Oscar M. Ruebhausen. New York: Atheneum, 1967. xvi, 487 p.
80. Westwood C. Virtual world. New York : Viking, 1997. 217 p.
81. Work in the digital age : challenges of the fourth Industrial Revolution / edited by Max Neufeind, Jacqueline O'Reilly and Florian Ranft. London : Rowman & Littlefield International, 2018. xxii, 587 p.